

IWONA KORZENIEWSKA

Lublin

Potoczne zachowania językowe młodzieży

Colloquial language behaviour of young people

STRESZCZENIE

Artykuł ma na celu przybliżenie problematyki świadomości językowej młodzieży. Materiał można podzielić na dwie części. Pierwszą stanowią rozważania autorki na temat kategorii potoczności i zachowań językowych młodego pokolenia. Drugą wypełniają analizy materiału egzemplifikacyjnego. Prezentowane w artykule treści są głosem młodych użytkowników polszczyzny w jej charakterystycznym rejestrze.

Słowa kluczowe: potoczność, zachowania językowe, świadomość językowa, język młodzieży

WPROWADZENIE

Potoczny język młodzieży. Jaki jest? Brutalny, z widoczną przemocą, czy też grzecznościowy i przyjazny? Z pewnością jest obrazem ukształtowanych norm i wartości młodego pokolenia. Bezwzględnie dotyczy młodego człowieka, kreatora świata, a zarazem twórcy działań językowych.

Jednym z najważniejszych aspektów naszego życia jest komunikowanie się. To dzięki kontaktom werbalnym uczestniczymy w życiu społecznym, stajemy się uczestnikami gry w „teatrze świata”. Młodzi użytkownicy języka posiadają zarówno wiedzę językową, jak i dotyczącą rzeczywistości pozajęzykowej. Wiedza ta pozwala im rozpoznać sytuacje i wejść w określone role, a także dopasować swoje zachowania językowe do otaczającej rzeczywistości.

Celem artykułu jest ukazanie, kim są aktorzy stojący na wspomnianej scenie „teatru życia”, jak postrzegają „swój” język, którym na co dzień komunikują się

z otoczeniem. W artykule zanalizuję zachowania językowe młodzieży i określę jej świadomość językową. Uważam, że oba te czynniki mają bezwzględny wpływ na wyróżnienie typów socjolektalnych odmian polszczyzny potocznej. Świadomość językowa jest pewnego rodzaju zdolnością, którą dysponują członkowie określonej grupy społecznej. Jej cechą charakterystyczną jest intencjonalność, determinuje ją zaś język. Zachowaniem językowym grupy młodzieży rządzi system wartości wytworzony, przyjęty i akceptowany przez jej członków. Przedmiotem zainteresowania będzie zatem refleksja na temat cech potoczności języka młodzieży.

KATEGORIA POTOCZNOŚCI – WIEDZA POTOCZNA

Wśród wielu prac dotyczących opisu i analizy *potoczności* napotykamy na wielogłosową dyskusję o istocie tej kategorii. Różnorodność wypowiedzi dotyka problemu rozumienia „językowej potoczności”, prób określenia zjawiska jednoznacznie terminologią. Częstość biegunowe spostrzeżenia dotyczą również zagadnień umiejscowienia języka potocznego w schemacie odmian bądź stylów funkcjonalnych, ustalenia wyznaczników systemowo językowych, wyodrębnienia cech potoczności według kryteriów komunikacyjnych.

Zjawiska potoczności lingwiści doszukują się nie tylko na płaszczyźnie językowej. Badania dotyczą opisu statusu socjolingwistycznego, stylistycznego, logicznego, psychologicznego czy etycznego. Rozumienie potoczności jako kategorii stylistyczno-komunikacyjnej jest oparte na przekonaniu, że przejawia się ona w repertuarze spontanicznie tworzonych i używanych środków językowych, pojawiających się w tekstach jako rezultat wyboru dokonywanego przez nadawcę w nieoficjalnych, naturalnych sytuacjach.

Ze względu na charakter rozważań zasadne będzie przywołanie definicji kategorii potoczności Jacka Warchali. Zdaniem autora potoczność jest zestawem czy też repertuarem środków umożliwiających komunikowanie się w określonych warunkach sytuacyjnych. Jest ona przede wszystkim interakcyjnym sposobem definiowania sytuacji niezbędnej przy konstruowaniu tekstu, sposobem dochodzenia do porozumiewania się, a zarazem sposobem tematyzowania wycinka życia.¹ J. Warchala postrzega język jako zasób naszego światopoglądu, określoną wiedzę o świecie, którą nabywamy wraz z akwizycją języka. Potoczną świadomość kształtuje sfera rzeczywistości obiektywnej. Są to warunki, w których żyjemy. Drugą jest sfera rzeczywistości intersubiektywnej. Są to społecznie ukształtowane, przyjęte i zaakceptowane przekazy, wartości, kategorie. Trzecim czynnikiem okazuje się sfera rzeczywistości subiektywnej, czyli nasz indywidualny pogląd na świat.

¹ J. Warchala, *Kategoria potoczności w języku*, Katowice 2003, s. 8.

Autor prezentuje zasady potocznego, zdroworozsądkowego myślenia. Pierwszą jest zasada generalizacji prostych doświadczeń życiowych, wiedzy instrumentalnej przydatnej w codziennych sytuacjach. Druga to zasada stosowania schematu odniesienia. Kolejna – zasada typizacji poznawanych obiektów, wartości, doświadczeń. Nasze potoczne myślenie jest antropocentryczne. Wszystko to, co poznajemy, odnosimy do *swojej*, „ludzkiej” perspektywy. Jeżeli napotyamy trudności w pojęciu elementów abstrakcyjnych rzeczywistości, stosujemy, zdaniem J. Warchali, zasadę ukonkretniania abstrakcji.²

Potoczna odmiana języka jest, zdaniem autora, prymarnie realizowana w formie mówionego dialogu. Komunikaty są efektem współwystępowania różnorodnych płaszczyzn. W płaszczyźnie werbalnej istnieje zasada eliptyczności (redukcja elementów), redundancji (powtarzanie elementów metatekstowych istotnych dla odbiorcy) oraz zasada zmniejszonego stopnia zgramatyzowania tekstu. Komunikat potoczny realizowany jest we współdziałaniu kodu werbalnego z kinetycznym (gesty konwencjonalne i znaki indywidualne). Realizacja komunikatu odbywa się w określonej płaszczyźnie proksemicznej (sfera intymna, osobista, społeczna).

Przy analizie zjawiska potoczności należy wyróżnić wiedzę potoczną. Ze względu na sposób organizacji (czy raczej – brak organizacji) możemy przyjąć rozróżnienie warstwy empirycznej i warstwy teoretycznej opisu wiedzy potocznej. W warstwie empirycznej termin „wiedza potoczna” jest tożsamy z terminami „obrazy rzeczywistości”, „wizje rzeczywistości”, odnoszonymi do zbioru przekonań o otaczającym nas świecie, a także przekonań o różnym poziomie ogólności zawartych w wypowiedziach jednostki. W warstwie teoretycznej termin „wiedza potoczna” odnoszony jest do zrekonstruowanego na podstawie obrazów rzeczywistości, zgeneralizowanego i uporządkowanego zbioru przekonań.³

Wiedza potoczna pochodzi z dwóch głównych źródeł. Jest to przede wszystkim wiedza, którą zdobywamy, ucząc się języka, a tym samym określonego sposobu kategoryzowania świata, przekazywanego nam przez nasze otoczenie społeczne podczas *socjalizacji* pierwotnej. Drugie źródło naszej wiedzy potocznej o świecie tkwi w pierwszym. W toku socjalizacji pierwotnej przekazywana jest nam nie tylko określona i z konieczności ograniczona wiedza o świecie, lecz również przekazywane są nam za pośrednictwem języka ogólniejsze sposoby zdobywania tej wiedzy, sposoby jej testowania, sposoby myślenia o rzeczywistości. Język nabyty podczas socjalizacji pierwotnej tworzy specyficzny filtr, selekcyjny zarówno na poziomie poznawczym, jak i treściowym informację płynącą do nas z rzeczywistości zewnętrznej.⁴ Treści wiedzy potocznej uzależnione są nie

² *Ibid.*, s. 34–40.

³ M. Marody, *Technologie intelektu. Językowe determinanty wiedzy potocznej i ludzkiego działania*, Warszawa 1987, s. 177–178.

⁴ *Ibid.*, s. 181–183.

tylko od czynników językowych, lecz również od pozycji społecznej i ról społecznych – dwóch najistotniejszych charakterystyk jednostki wyznaczających jej dostęp do rzeczywistości społecznej, a tym samym zakres jej doświadczeń.⁵

Poziom zdeterminowania językowego procesów poznawczych jednostki może być zróżnicowany ze względu na oddziaływanie różnego typu czynników. Zdaniem M. Marody do najistotniejszych należą: typ kodu językowego, gdyż to on wyznacza ogólną postawę wobec języka, a tym samym możliwości „wyjścia poza język”, stereotypy, które można traktować jako specyficzny typ znaczeń związanych z pewnymi terminami danego języka, oraz stopień uzależnienia od autorytetów, który różnicuje postawy jednostki wobec odbieranych przez nią treści.⁶

Tak więc język określa kształt wiedzy potocznej, a na jej podstawie w określonych sytuacjach jednostka podejmuje działania. Należy jednak podkreślić, że rodzaj używanego kodu (ograniczony – wypracowany) predeterminuje wybory w sferze poziomów złożoności celów i środków działania.

Język potoczny jest uznawany za odmianę języka o najszerszym uzusie, czyli taką która ma największy zasięg społeczny. Można bez obaw użyć stwierdzenia – na określenie występowania języka potocznego – „ekspansja potoczności”. Nie tylko uważny językoznawca jest w stanie zaobserwować zjawisko przekraczania przez język potoczny wyznaczonych mu granic występowania i przenikania do innych odmian językowych. Czynnikiem tego zjawiska jest wiele, ograniczę się jednak do wskazania najważniejszych – do decydujących o tym, że odmiana ta jest wykorzystywana w szczególności w sytuacjach niestandardowych dla użycia języka potocznego. Wyznacznikiem potoczności jest w tym przypadku użycie kolokwializmów leksykalnych, frazeologicznych i syntaktycznych w wypowiedziach o charakterze publicznym. Czynnikiemami tymi są intencja nadawcy, sytuacja i konwencja.

Użycie języka potocznego jest zaznaczeniem postawy: *Mówię tak, jak wy mówicie*. Identyfikowanie się nadawcy z określoną grupą społeczną jest postrzegane jako wyznacznik przynależności do niej bądź bliskość wobec niej. Cel takiego zabiegu stanowi chęć pozyskania aprobaty odbiorcy.

Niezależnie od sytuacji nadawca akcentuje językowo pewną cechę swojej charakterystyki socjalnej, którą subiektywnie uważa za najważniejszą i dominującą, tym samym jego celem jest zachowanie własnej tożsamości. Negując normy pragmatyczne, nadawca wyraża niezależną postawę.

Poprzez świadomy wybór kolokwializmów nadawca buduje własny wizerunek, który narzuca odbiorcy. Postawę taką możemy zwerbalizować słowami: *Jestem człowiekiem silnym, niezależnym i mówię „mocnym” językiem*. Nie-

⁵ *Ibid.*, s. 183.

⁶ *Ibid.*, s. 189–190.

kiedy użycie kolokwializmu może służyć uaktywnieniu odbiorcy. Zachęca go do wzięcia udziału we wspólnej grze językowej, do nowego spojrzenia na kolokwializm.

Wspomniana chęć pozyskania odbiorcy wiąże się z funkcją perswazyjną. Wartość perswazyjna języka potocznego wynika z konotacji semantycznych słowa „potoczny”. W ogólnej świadomości społecznej ta odmiana językowa kojarzy się ze swobodą, luzem. Zastosowanie kolokwializmu sytuuje nadawcę w kręgu wyznaczonym przez pojęcia: „naturalność”, „bliskość”. Potoczna odmiana języka wkroczyła do stylów, które były zarezerwowane dla odmiany ogólnej skodyfikowanej. Przyczyn tego zjawiska można dopatrywać się w cechach systemowych, takich jak: labilność kategorii gramatycznych, rozciągłość diakryzji (odróżnień) semantycznej leksemów (od ściśle skonkretyzowanych do bardzo bogatej wieloznaczności), idiomatyczna budowa leksemów opartych na bogatej metaforze zmysłowo-oglądowej i na popularnej kulturze, oraz w zewnętrznych okolicznościach społeczno-komunikacyjnych, takich jak: poszerzenie wspólnoty komunikacyjnej, wolność publicznej wypowiedzi, upowszechnienie niskiej medialnej kultury.

Współczesny językoznawca jest w stanie bez trudu zaobserwować proces neutralizacji jednostek nacechowanych. Jest to zjawisko o charakterze masowym. Podlegają mu nie tylko pojedyncze wyrazy, lecz także całe ich kategorie. Funkcjonujące w polszczyźnie potocznej utrwalone składniki lub neologizmy, utworzone na jej gruncie czy też przejęte z odmiany środowiskowej, okazują się przydatne w komunikacji językowej, co przyczynia się do wzrostu ich frekwencji. Zwiększona częstotliwość występowania leksemów sprawia, że ich nacechowanie słabnie i stopniowo zanika. Zneutralizowany w ten sposób składnik zaczyna pojawiać się w nowych kontekstach niepotocznych i utrwała się w roli neutralnego składnika polszczyzny. Neutralizacja elementów potocznych niesie z sobą wiele skutków. Proces ten ma znaczny wpływ na przesunięcie się granic między dotychczas wyodrębnianymi odmianami (stylami) funkcjonalnymi.

Pozostawione niejako wolne miejsca po jednostkach podlegających procesowi neutralizacji zajmują elementy nowe. Są to indywidualne okazjonalizmy, które łatwo upowszechniają się szczególnie wśród młodych użytkowników języka, zapożyczenia z gwar środowiskowych, charakterystyczne dla subkultur, odznaczające się silną ekspresywnością.

ŚWIADOMOŚĆ JĘZYKOWYCH ZACHOWAŃ

Jakie warunki czy też reguły określają zachowania językowe? Czy są one bezwzględnie podporządkowane określonym prawom, czy też użytkownicy języka są ich kreatorami? Odpowiedzią na postawione pytania będą trzy stanowiska.

Pierwsza koncepcja teorii kreacjonistycznej, według Chomsky'ego, dowodzi, że zachowania językowe są procesem tworzenia nieskończonej liczby zdań z ograniczonej liczby elementów za pomocą stałego, dającego się określić mechanizmu tego procesu.⁷ Odczytujemy z tego stanowiska myśl, że powstające zdania nie muszą zależeć od bezpośredniego oddziaływania bodźca i są niezależne od sytuacji. W związku z tym istotą zachowań językowych jest nieskrępowana i nieograniczona twórczość człowieka.

Stanowisko drugie nawiązuje do poprzedniego, gdyż wynika także z kreacji językowej, ale w pewnym sensie warunkowanej. Zdaniem D. Hymesa w świadomości mówiącego tkwi wiedza nie tylko o regułach kreowania zdań, ale przede wszystkim o sposobach dostosowania ich do różnych sytuacji społecznych. Wypowiedzi i sytuacje powiązane są regułami odpowiedniości, a zespół takich reguł stanowi o systemie aktów mowy. Ową odpowiedniość wyznacza „kompetencja komunikacyjna”, która pozostaje wynikiem socjalizacji; jest nabyta i kształtuje się wraz z życiowymi doświadczeniami.⁸

Trzecie stanowisko możemy określić jako deterministyczne. Głosi ono, że to nie człowiek jest twórcą języka, ale właśnie język bezwzględnie kreuje sposób myślenia człowieka i ustala reguły jego zachowań. Stanowisko to wywodzi się z filozoficznych przemyśleń utrwalonych w tezie Herdera–Humboldta, następnie z badań etnolingwistów, które zaowocowały twierdzeniem Sapira–Whorfa. Z twierdzenia tego odczytujemy, że język, towarzysząc człowiekowi od jego narodzin, kształtuje sposób postrzegania rzeczywistości. Myślenie jest procesem, który dokonuje się w jakimś języku, a każdy język jest zbiorem stereotypów. Myślimy i mówimy zatem tak, jak nakazują nam stereotypy językowe.⁹

W procesie odbioru zachowań językowych można wyróżnić określone procedury. Pierwszą z nich jest docieranie do psychicznych stanów nadawcy. Dokonuje się ono poprzez ocenę sygnałów nadawcy i kojarzenie ich z jego stanami psychicznymi utożsamianymi na zasadzie introspekcji z własnymi stanami odbiorcy. Drugą procedurą jest orzekanie o spójności zachowania. Polega to na odczytywaniu stanów psychicznych nadawcy na tle sytuacji fizycznej (ujmowanej w kategoriach przestrzennych i czasowych) i sytuacji społecznej (ujmowanej w kategoriach ról społecznych) oraz odkrywaniu sygnalizowanych przez określone zachowania jego potrzeb. Wszystkie te komponenty (sytuacja społeczna, fizyczna i intencja nadawcy) wyznaczają stopień sensowności zachowań. Trzecią procedurą jest identyfikowanie się z postawą nadawcy lub jej odrzucenie. Dopełnieniem tych reakcji może być postawa obojętności.¹⁰

⁷ Za: S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 2003, s. 259.

⁸ *Ibid.*, s. 260.

⁹ *Ibid.*, s. 262.

¹⁰ *Ibid.*, s. 252.

W sytuacjach społecznych wyodrębniają się i utrwalają wzory zachowań regulujące porządek interakcji. Wzory te, nazywane „rolami społecznymi”, są czynnikiem stabilizującym zachowania. Zależą one od trwałości kontaktu. Między uczestnikami interakcji może istnieć kontakt trwały (wielokrotny, powtarzający się) lub nietrwały (jednokrotny, sporadyczny). Wzory zachowań językowych zależą również od stopnia oficjalności kontaktu. Kontakt może dokonywać się w sytuacjach oficjalnych, wyznaczonych statusem instytucji społecznych, lub nieoficjalnych, indywidualnych, właściwych życiu potocznemu.

Zasadniczym elementem kształtującym zachowania interakcyjne jest ranga uczestników interakcji. Mogą oni mieć w grupie społecznej relację równorzędną lub może zachodzić między nimi relacja podrzędności czy nadrzędności.¹¹

Zagadnienia dotyczące socjolektalnych odmian polszczyzny potocznej są nierozzerwalnie związane ze zjawiskiem komunikacji językowej. Ze względu na specyfikę i złożoność tego zjawiska niezbędne jest nakreślenie teorii dotyczących zasad komunikacji i zachowań językowych. Zachowania językowe są rezultatem wielu współdziałających czynników, a w tym także świadomości językowej użytkowników języka. Listę cech konstytuujących świadomość językową przedstawia na podstawie publikacji Petera Scherfera.¹² Świadomość językowa jest formą wiedzy potocznej, która stanowi fragment przed naukowej interpretacji świata. Należy w niej widzieć wiedzę dynamiczną, którą można zdobywać, a następnie posługiwać się nią w rozmaitych sytuacjach. Inna z przedstawionych przez autora tez głosi, iż świadomość językowa jest ponadindywidualna, co oznacza, że strukturę ludzkiej percepcji warunkują znacznie wpływy społeczne, charakterystyczne dla kultury danej grupy – dla jej tradycji, kryteriów wyboru, pożądanых postaw. Przekonania na temat języka przejmują się w szeroko rozumianym procesie wychowania. W każdym wypadku pomiędzy indywidualną a zbiorową świadomością językową istnieje silna więź.

Chodzi tu przede wszystkim o kategorie percepcji, a także o kategorie i wzorce ocen. Sposób tworzenia tych kategorii zależy od pozycji danej grupy w stosunku do innych grup, od cech składających się na jej tożsamość, od zakresu jej aktywności, potrzeb, celów, od obowiązujących ideologii i systemów wartości.

Świadomość językowa jest rodzajem zdolności, którą dysponują członkowie danej grupy społecznej. Możliwość wywołania opinii ze świadomości poszczególnych osób zależy od tego, w jakim stopniu została uformowana (dokładnie wyćwiczona) umiejętność zastanawiania się nad zjawiskami językowymi i mówienia o nich, a zatem wiąże się z wykształceniem i zawodem. Możliwość dotarcia do świadomości jest również rezultatem wcześniejszych doświadczeń. Kształcenie świadomości językowej jednostki jest częścią procesów socjalizacji i inkulturacji,

¹¹ *Ibid.*, s. 253.

¹² P. Scherfer, *Untersuchungen zum Sprachbewußtsein der Patois – Sprecher in der Franche – Comte*, Tübingen 1983 (w tłumaczeniu Katarzyny Czarneckiej).

w których formują się treści dotyczące języka, a dana osoba zdobywa umiejętność mówienia na ten temat.

Inną przypisywaną cechą świadomości językowej jest intencjonalizm. Zawsze jest ona świadomością czegoś, odnosi się do czegoś, wiąże się z aktywnym stosunkiem umysłu do danego przedmiotu. Jej treść zależy od realiów materialnych, społecznych i ideologicznych właściwych danej grupie. Poza tym świadomość językowa nie tworzy zwartej systemu. Nie obejmuje i nie odwzorowuje wszystkich aspektów komunikacji językowej; użytkownicy języka zwracają uwagę tylko na niektóre zjawiska, nie uwzględniają także relacji między nimi. Zdarza się, że w świadomości językowej mieszają się albo bywają traktowane wymiennie opinie o praktyce językowej i sądy o osobach bądź grupach posługujących się danym językiem.

W obrębie świadomości językowej w każdej chwili mogą zajść procesy, które doprowadzą do wzbogacenia jej treści lub do zapomnienia o pewnych zjawiskach, uznanych za mniej istotne.

Ostatnim elementem zaświadcującym o braku zwartości tego systemu jest skłonność do paradoksów. W wypowiedziach jednej osoby albo w wypowiedziach wielu respondentów należących do tej samej grupy mogą pojawiać się wyraziste sprzeczności. Świadomość językowa jest zdeterminowana przez język, który dostarcza mówiącym terminów i nazw służących do opisu komunikacji językowej. Pojęcia utrwalone w języku rzutują na to, w jaki sposób treści świadomości językowej są formułowane i przekazywane. „Zawartość” świadomości językowej jest dostępna dzięki wypowiedziom budowanym w danym języku. Kształt świadomości językowej zależy więc i od tego, czy dana społeczność ma tradycję refleksji nad językiem, czy wypracowała precyzyjne określenia. Wysuwając na pierwszy plan komponenty emocjonalne i wykorzystując związki między językiem a myśleniem, można wpłynąć na świadomość językową. Poddaje się ona zatem sterowaniu i manipulacji. Rezultatem systematycznego wpajania odpowiednich schematów myślenia jest fałszywa świadomość językowa, która przybiera postać wyraźnego poczucia niższości i niechęci do własnej praktyki językowej lub – przeciwnie – ujawnia się w formie bezkrytycznie pozytywnej opinii o swoim sposobie komunikowania się za pomocą języka.

Poszczególne aspekty świadomości językowej mogą podlegać kodyfikacji, tym bardziej że osoby rozstrzygające o poprawności pewnych zjawisk odwołują się częstokroć do przekonań utrwalonych w ich własnej świadomości językowej.¹³

Przegląd polskich prac dotyczących świadomości językowej pozwala na wyodrębnienie pewnego rodzaju dróg docierania do treści niesionych przez ową świadomość. Metody badania świadomości językowej przybierają dwie formy.

¹³ K. Czarnecka, *Uczniowska odmiana współczesnej polszczyzny w świadomości jej użytkowników*, Poznań 2000, s. 21–24.

Pierwszą z nich są badania polegające na zadawaniu respondentom pytań na temat języka. Rozróżnić należy tutaj procedury bezpośrednie – różne postaci rozmowy, wywiadu, oraz pośrednie – wymagające odpowiedzi na piśmie. Swoistą odmianę badań świadomości językowej, polegających na zadawaniu pytań, stanowią wywiady i ankiety, których celem jest uzyskanie informacji dotyczących czynnej i biernej znajomości leksyki – rozumienia znaczeń wyrazów. Badający, stawiając pytanie, domagając się rozstrzygnięć, wyzwala w badanym refleksję o charakterze metajęzykowym i pobudza go do sformułowania uwag dotyczących kwestii, które – być może – na co dzień pozostają poza sferą wiedzy uświadamianej. Taki typ badań świadomości językowej ma zatem wpływ na jej kształt, na przykład na zakres wyobrażeń, ich wyrazistość czy głębokość analizy.

Druga grupa metod obejmuje analizę rozmaitych tekstów, mówionych lub pisanych, powstałych z reguły spontanicznie, a przynajmniej w takich sytuacjach, w których autorzy nie mieli świadomości faktu, że ich wypowiedzi będą podlegały ocenie badającego. Na uwagę zasługuje fakt, że autorzy opisujący zjawiska, które należą do sfery „świadomości językowej”, posługują się zamiennymi terminami. Pojawiają się: „opinia”, „odczucie”, „poczucie”, „rozumienie”, „poglądy”, „sądy”. Jako uzupełnienie rozważań na temat świadomości językowej przytoczę stanowisko Andrzeja Markowskiego, który przyjmuje, że podstawą świadomości językowej użytkowników współczesnej polszczyzny jest ich wiedza intuicyjna, wyrażająca się w umiejętności porozumiewania się, a także w refleksji co do wyboru między różnymi formami językowymi i w ocenianiu tych form. Refleksja taka dotyczy zazwyczaj także oceny własnego sposobu mówienia i języka innych osób, całych środowisk czy wreszcie społeczeństwa. O wiele rzadziej zdarza się refleksja językowa oparta na znajomości procesów zachodzących w języku, a więc wynikająca z wiedzy wyraźnie naukowej.¹⁴

I. Świadomość kategorii języka

Badanie świadomości respondentów odnośnie nie do ich wiedzy na temat języka, lecz do postawy wobec własnych umiejętności językowych i do faktu przynależenia do określonej społeczności językowej. Dla potrzeb publikacji wprowadzam pewne ograniczenia. Pierwsze z nich dotyczy respondentów: badaniem zostali objęci przedstawiciele konkretnej grupy społeczeństwa – uczniowie klas gimnazjalnych i szkoły ponadgimnazjalnej (liceum ogólnokształcące). Drugie kryterium polega na uściśleniu zakresu badań: poprzestaję na sądach i wyobrażeniach odnoszących się do młodzieżowej oraz szkolnej odmiany współczesnej polszczyzny, z uwzględnieniem okoliczności, sytuacji i przydatności jej używania.

¹⁴ A. Markowski, *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa 1992, s. 198.

Respondenci określali znaczenie słowa „potoczny”, podając najczęściej określenia synonimiczne. Wyniki rejestruje poniższe zestawienie; kolejność została ustalona liczbą wskazań.

G – uczniowie gimnazjum, L – uczniowie liceum

G – 131 wskazań

codzienny (50), *powszechnie używany* (20), *pospolity* (10), *zwyczajny* (10), *nieoficjalny* (10), *prosty* (5), *stale się zdarzający* (4), *zwykły* (3), *normalny* (3), *niespełniający zasad poprawności* (3), *spontaniczny* (2), *swobodny* (2), *rozumiały* (1), *łatwy* (1), *ogólny* (1), *znany* (1), *kolokwialny* (1), *dostępny* (1), *mówiony* (1), *częsty* (1), *uniwersalny* (1)

L – 208 wskazań

codzienny (60), *zwykły* (23), *prosty* (19), *powszechnie używany* (18), *nieoficjalny* (16), *zwyczajny* (10), *pospolity* (9), *zaakceptowany przez ogół społeczeństwa* (6), *rozumiały* (6), *łatwy* (3), *nieformalny* (3), *kolokwialny* (2), *mówiony* (2), *uniwersalny* (2), *ubogi* (2), *naturalny* (2), *normalny* (2), *ogólnie dostępny* (1), *modny* (1), *dosłowny* (1), *przyswajalny* (1), *przeciętny* (1), *popularny* (1), *zmieniający się* (1), *nieskomplikowany* (1), *dostępny* (1), *stosowany* (1), *styl niski* (1), *obiegowy* (1), *trywialny* (1), *jasny* (1), *luźny* (1), *stały* (1), *podwórkowy* (1), *wulgarny* (1), *publiczny* (1), *na topie* (1), *uniwersalny* (1), *nieliteracki* (1), *praktyczny* (1)

II. Język młodzieżowy to nie język szkolny!

Młodzież bezwzględnie odróżnia język młodzieżowy od języka szkolnego. Na pytanie, czy są to języki, które można utożsamiać, respondenci w większości przypadków udzielili odpowiedzi jednoznacznie negatywnych: G – 84 „nie”, 14 „tak”, 1 „prawie”, L – 92 „nie”, 17 „tak”, 3 „nie wiem” (w trzech kwestionariuszach brak wskazań). Są to, zdaniem uczniów, dwie odmiany, których użycie warunkowane jest określonymi czynnikami. Świadome użycie odmiany języka jest determinowane sytuacją i okolicznościami, miejscem użycia języka i statusem osób, z którymi interlokutorzy wchodzi w interakcje. Decydującą rolę uczniowie przypisują rozbieżnościom w obrębie słownictwa. Szczególnie wyraźne wskazania dotyczą obecności bądź braku wulgaryzmów.

Obszarem naturalnego środowiska języka szkolnego jest szkoła. Wypowiedzi mają rozbudowany charakter, często badane osoby wskazują wiele miejsc użycia języka szkolnego. Przytoczę kilka przykładów: „języka szkolnego używam głównie na lekcjach, w szkole, w czasie odpowiedzi ustnej lub pisemnej, ale także na przerwach, gdy wypowiadam się na temat dotyczący przedmiotu szkolnego”; „języka szkolnego używam głównie na lekcjach, w rozmowach, których tematy tego wymagają”; „jak sama nazwa mówi, języka szkolnego używam w szkole,

w czasie lekcji, na przykład na języku polskim interpretując jakiś tekst czy odpowiadając na zadane pytanie”; „języka szkolnego używam na lekcjach, na wszystkich zajęciach, wtedy gdy nauczyciel oczekuje ode mnie wypowiedzi, a także na pracach pisemnych”; „raczej tylko w szkole”; „w czasie odpowiedzi, pisania sprawdzianu czy wypełniania tej ankiety”; „podczas rozmów z rówieśnikami, podczas przerw”; „języka szkolnego używam przeważnie na lekcjach, bo nauczyciele czasami nie rozumieją gwary młodzieżowej”; „na stołówce”; „Myślę, że są dwa rodzaje: szkolny – ten, którego używamy na przerwach, i szkolny używany na lekcjach”.

Środowisko szkolne współtworzą jeszcze inne osoby, z którymi uczniowie wchodzi w interakcje. Są to uczniowie i nauczyciele (często określane jako „osoby starsze”). Wskazania użyć przez uczniów języka szkolnego dotyczą rozmów przy nauczycielach i przy innych osobach dorosłych.

Przykładowe wypowiedzi respondentów: „języka szkolnego używam na lekcjach i poza nimi, ale tylko gdy w pobliżu są nauczyciele i osoby dorosłe”; „podczas rozmowy z nauczycielem z zachowaniem kultury słowa”; „języka szkolnego używam, kiedy rozmawiam z nauczycielem. Jest to osoba, którą należy traktować z szacunkiem i tak właśnie z nią rozmawiać”; „języka szkolnego używam wtedy, kiedy wymaga tego dana sytuacja, w której znajduję się w rozmowie z nauczycielem, człowiekiem dorosłym”; „języka szkolnego używam, rozmawiając z nauczycielami, wychowawcą, osobami ze szkoły, klasy, których nie znam na tyle blisko, aby używać języka młodzieżowego w rozmowie z nimi”; „używam go, gdy rozmawiam z rodzicami, babcią, ciocią i ogólnie osobą dorosłą”; „kiedy rozmawiam z osobami dorosłymi takimi, których nie znam lub mniej znam i należy lepiej się wyrażać”.

Zdecydowany wpływ na wybór języka szkolnego, według ankietowanych, ma fakt, że jako uczniowie stanowią społeczność szkolną. Jest to „ich” język, którym „należy” się posługiwać na terenie szkoły i w obecności nauczycieli. Częstym czynnikiem determinującym wybór jest chęć demonstracji dobrego zachowania, dbałość (nie zawsze naturalna) o kulturę i poprawność wypowiedzi, dyscyplina szkolna i sankcje grożące za jej naruszenie.

III. Język tylko młodych

Język młodzieżowy to bezwzględnie język młodych ludzi. Stanowi niejako ich „własność”. Czynniki, które zasadniczo decydują o użyciu języka młodzieżowego, są:

- wiek respondentów,
- osoby, z którymi kontaktują się respondenci (znajomi, towarzystwo),
- chęć przypodobania się grupie,

- łatwość i szybkość komunikacji,
- przyzwyczajenie.

Z wyników badań wynika, że młodzież ma świadomość powszechności mówienia językiem młodzieżowym, a używanie tej odmiany jest normą zachowań językowych. Brak dostosowania do normy postrzegane jest jako „wyłamanie się”. W związku z przynależnością tej odmiany języka do młodych ludzi oczywiste staje się użycie języka młodzieżowego w grupie rówieśniczej, wśród grona przyjaciół, towarzystwa, paczki, swoich. Respondenci zwracają uwagę na fakt, że użycie języka młodzieżowego odnosi się do sytuacji spotkań nieoficjalnych i bezpośrednich kontaktów z osobami o równym statusie.

Młodzi ludzie wykazywali niekiedy pewnego rodzaju bezradność we wskazaniach konkretnych miejsc i okoliczności użycia języka młodzieżowego ze względu na to, że język ten wypełnia ich świat. Ankietowani udzielali odpowiedzi typu: „trudno jest mi określić sytuacje, kiedy używam języka młodzieżowego, bo *de facto* posługuję się nim cały czas, w domu, w szkole na przerwach, czasami również na lekcjach, wyjątkiem są specyficzne okazje, kiedy kultura wymaga ode mnie użycia innego języka”.

IV. Świadomość przydatności języka młodzieżowego – wnioski

Młodzi użytkownicy języka wykazują świadomość przydatności młodzieżowego sposobu wypowiedzania się. Na uwagę zasługuje fakt, że w wypowiedziach respondentów wyraźnie można odczytać ich emocje.

– Język młodzieżowy daje **możliwość komunikacji** z otoczeniem: „język potoczny ułatwia mi rozmowę z kolegami oraz nawiązywanie kontaktów z innymi ludźmi, a brak wyniosłości daje mi poparcie w klasie i w grupie”.

– Język młodzieżowy tworzy **odrębność grupy** społecznej: „język młodzieżowy pozwala nam wyodrębnić się od reszty społeczeństwa, możemy również rozmawiać w taki sposób, że wiele innych osób nie będzie wiedziało, o co chodzi”; „to język młodzieżowy, coś naszego, rozpoznawalnego”; „język młodzieżowy nie jest dla każdego, trzeba mieć określoną liczbę lat, by go zrozumieć, trzeba przebywać w towarzystwie młodzieży, aby go zrozumieć”.

– Użycie języka młodzieżowego ma wpływ na **szybkość kontaktu** (ekonomiczność wypowiedzi, skrótowość): „umożliwia szybkie porozumiewanie się”; „język ułatwia komunikację, często w nim skracamy różnego rodzaju wyrazy po to, aby szybciej, bez wysiłku coś powiedzieć”; „obecnie żyjemy w czasach, gdy nikt na nic nie ma czasu. Język młodzieży idzie z postępem i skraca, upraszcza wszystkie wyrazy, dlatego uważam, że jest w pewien sposób przydatny i dużo bardziej swobodny niż inne języki”.

– Język młodzieżowy **usprawnia komunikację dzięki prostocie i łatwości**: „język młodzieżowy jest przydatny dlatego, że nie ma w nim żadnych długich i skomplikowanych słów oraz jest swobodniejszy od prawdziwego języka polskiego”; „język młodzieżowy pozwala nazwać zjawiska i rzeczy w sposób najbardziej zrozumiały dla młodych ludzi”.

– Język młodzieżowy **pozwala konkretnie nazwać stan rzeczy: emocje, odczucia, myśli**: „język młodzieżowy jest przydatny wtedy, gdy chcemy coś pokazać w prosty, konkretny sposób. Wyraża on też osobiste uczucia, nazywa rzeczy po imieniu. Jest językiem niezwykle szczerym”; „niektóre słowa języka młodzieżowego bardziej odzwierciedlają uczucia, to co, mówiąc, chcemy przekazać, taki język bardziej dociera do młodzieży”; „za pomocą języka młodzieżowego można bardziej dosadnie wyrazić własne myśli”.

– Używanie języka młodzieżowego **pozwala poznać innych**: „język młodzieżowy przydatny jest do zawierania nowych znajomości”.

– Pozwala **uniknąć sytuacji problemowych**: „przydatność takiego języka jest ogromna. Gdy spotykają się młodzi ludzie, dogadać się jest łatwo, gdyż wszyscy potrafią mówić. W innych okolicznościach, np. gdy różne subkultury młodzieżowe (kibice różnych drużyn) stają oko w oko na trybunach stadionu, język młodzieżowy w takim przypadku czasami ratuje życie wielu niewinnym osobom”.

– Używanie języka młodzieżowego wpływa korzystnie na **status w grupie** i właściwe samopoczucie: „językiem młodzieżowym możemy zaimponować swoim znajomym oraz na czas rozmowy czujemy się bardziej pewni i dowartościowani”; „język młodzieżowy służy nam do podbudowania swojego autorytetu wśród rówieśników”.

– Język młodzieżowy wprowadza do wypowiedzi **elementy humorystyczne**: „uważam, że język młodzieżowy bywa nierzadko dość zabawny, tak więc używając niektórych zwrotów bądź wyrażań, możemy rozluźnić nieprzyjemną sytuację, a tym samym rozbawić kogoś”.

– Język młodzieżowy urozmaica i **uatrakcyjnia potoczny język polski**: „język młodzieżowy pozwala w innych nowych, ciekawszych formach urozmaicić powszechność języka polskiego”.

– Język młodzieżowy jest **tworzywem kultury**: „rozwój języka młodzieżowego wpływa też na rozwój kultury”; „młodzież tworzy własną kulturę (język)”.

PODSUMOWANIE

Młodzi ludzie nazywają się kreatorami dzieła językowego, poczuwają się do odpowiedzialności za język, a nawet jest w nich pewnego rodzaju świadomość sprawowania opieki nad nim, by stawał się doskonalszy i pozostał jedynie w ich posiadaniu. Określając język młodzieżowy, respondenci wskazali na jego wartość, tym samym dokonali subiektywnej oceny własnych zachowań językowych.

BIBLIOGRAFIA

- Grabias S. (2003), *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
Markowski A. (1992), *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa.
Marody M. (1987), *Technologie intelektu. Językowe determinanty wiedzy potocznej i ludzkiego działania*, Warszawa.
Scherfer P. (1983), *Untersuchungen zum Sprachbewusstsein der Patois – Sprecher in der Franche – Comte*, Tübingen (w tłumaczeniu Katarzyny Czarneckiej).
Warchał J. (2003), *Kategoria potoczności w języku*, Katowice.

SUMMARY

The article's aim is to bring closer the subject matter of young people's language consciousness. The material can be divided into two parts. The first one is the author's deliberation on the category of colloquialism and young people's language behaviour. The second one is the analysis of the researched material. The contents presented in the article are voice of the young users of the Polish language in its characteristic register.

Key words: colloquial use, linguistetic behaviour, linguistic awareness, language of young people